

⊕ SZÖVEG: JAKAB GUSZTÁV—CSATHÓ ANDRÁS ISTVÁN

KESKENY MEZSGYÉN

A FOGYATKOZÓ ALFÖLDI LÖSZPUSZTÁK VILÁGA

Sáros dűlőúton, végtelennek tűnő szántóföldek között zötykölődöm. A távolban az Oroszázi Üvegyár tornyai adnak némi iránymutatást. Jobb kéz felől napraforgótábla, balról vasúti töltés. A kettő között egy alig 4 méter széles, füves mezsgye. Csak egy tábla – Nemzeti Park – figyelmeztet arra, hogy különleges helyen járok, hazánk egyik legkisebb, de annál értékesebb élőhelyén! Ez az utolsó fennmaradt ősi löszgyepek egyike. De valóban egyedülálló ez a hely? És miért éppen a mezsgyéken élnek a löszpuszták legritkább fajai? Egyáltalán, képesek vagyunk-e megvédeni e „zsebkendőnyi” élőhelyeket?

Löszpuszta-történelem

Az alföldi löszgyepek növényzettörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségűek, mert a táj több ezer éves fejlődésének nyomait őrzik. A mérsékelt övi sztyeppnövényzet jelentős része már a jégkorszak végén megtelepedett a tiszántúli löszterületeken, majd az azt követő száraz-meleg sztyepei klímán azután az Alföld egyik uralkodó élőhelyévé vált. A Kárpát-medence termékeny, mezősségi talajokkal borított területein azonban több mint nyolcezer éve jelen van a földművelő ember is. Az egykor végeláthatatlan löszpuszták a szántóföldek folyamatos terjeszkedése miatt napjainkra szinte teljesen eltűntek, apró töredékei leginkább mezsgyékre, kunhalmokra és földvárakra szorultak vissza.

A mezsgyék átlagosan 2–15 méter széles, legtöbbször út, közigazgatási határ, csatorna vagy vasút mellett húzódó gypsávok. Beszélhetünk szegélymezsgyékről, amelyek műút, földút, vasút, csatorna vagy ér mellett futnak; közöltmezsgyékről, amelyek két objektum közé ékelődnek (pl. műút–vasút); valamint a mindkét oldalról közvetlenül szántással érintkező szabadmezsgyékről. A határolóterepnek a

gypsáv szempontjából nagy jelentősége lehet: a közöltmezsgyéken például általában jobb állapotú gypet találunk, mint a szántók között húzódó, ezáltal a por és a bemosódó vegyszerek káros hatásának jobban kitett szabadmezsgyéken.

Eredetük alapján két mezsgyetípus különíthető el. Az elsődleges mezsgyék az eredeti növényzetből őriztek meg egy keskeny szeletet. Egy középkori határbejárás során az akkor még kiterjedt, összefüggő ősgyepen kijelölt határvonal például a későbbiekben, a puszta mindkét oldali feltörése után is őriz valamit a korábbi gazdag növényvilágból. Természetvédelmi szempontból lényeges, hogy az elsődleges mezsgyék – ha nyomokban is –, de folytonosak az ősi növényzettel. Ezzel szemben a másodlagos mezsgyék már szántásból kerültek felhagyásra, főleg gyomok és tágtúrású fajok élőhelyei.

KESKENY MEZSGYÉRE SZORULVA

Fokozottan védett kónya zsálya virágzik a 44-es főút mezsgyéjében, Kondoros határában (előző oldalpár)

A SÍNEK MENTÉN Volga menti hérics a csorvási vasútoldalban

FOTÓ: JANKÓ GUSZTÁV

BOGÁRKURIÓZUM

Ami a löszgyepek természeti nevezetességei közül a botanikusoknak a Volga menti hérics, az a rovarosan szakembereinek az atracélcincér. Kizárólag egy ritka, védett növényfaj, a kék atracél szárában és gyökerében fejlődik. E térségben majdnem 100 évig kihaltak hitték, mígnem az 1980-as években az ősi löszmezsgyéken újra felfedezték a túlélőket. Az időközben ismertté vált hazai csoportjai túlnyomórészt a keskeny tiszántúli gypdarabokon élnek. Az atracélcincér fokozottan védett, példányonkénti természetvédelmi értéke 100 000 Ft. A faj magyar javaslatra az Európai Unióban úgynevezett Natura 2000-es jelölőfaj lett.

Kiemelt természetvédelmi helyzete ellenére az ismert lelőhelyeinek többsége nem áll oltalom alatt, noha azok gyakran erősen veszélyeztetettek!

ATRACÉLCINCÉR TÁPNÖVÉNYÉN

FOTÓ: DELI TAMÁS

A MACSKAHERE
mindig az ősi
lőszgyepeket jelzi

FOTÓ: JAKAB GUSZTÁV

A KÓNYA ZSÁLYÁT
a 20. század
közepén még
kipusztultnak hitték

FOTÓ: JAKAB GUSZTÁV

VOLGA MENTI HÉRICS
A magyar flóra egyik
legveszélyeztetettebb
ritkasága

FOTÓ: JAKAB GUSZTÁV

A túlélés és kihalás mezsgyéjén

A lőszpusztagyeppek szárazföldi (kontinentális) jellegűek, fajkészletükben sok a pontuszi (Fekete-tenger vidéki) és kontinentális elterjedésű faj, de gyakoriak az erdőssztyepp-elemek is. Kiemelkedő jelentőségű fajaik a kónya zsályája, a Volga menti és a tavaszi héric, a szennyes ínfű, a macskahere és a hengeres peremisz. A dél-tiszántúli lőszpuszták sajátossága, hogy olyan szubmediterrán elterjedésű fajok is megjelennek benne, mint a vetővirág. A keleti és déli elemek közötti átmenetet jelentik az úgynevezett pontuszi-szubmediterrán flóaelemek, melyek közül a selymes boglárka és a hegyi len a legjellemzőbbek.

A természetes állapotú lőszgyeppek a legfajgazdagabb hazai növénytakaságok közé tartoznak. A battonya-tompapusztai Külső-gulya lőszgyepje esetében az előkerült hajtásos növényfajok száma meghaladja a 300-at is!

Csorvás határában egy vasúti mezsgye a hazai növényvilág egyik legnagyobb ritkasága, a Volga menti héric miatt került védelem alá. Magyarországon (1971-ben) elsőként e növényfajt nyilvánították védetté! Ám évtizedekig erdélyi héricnek tartották, ami tulajdonképpen a tavaszi és a Volga menti héric hibridje. Egy debreceni kutatócsoport genetikai vizsgálatai azonban a közelmúltban tisztázták a kérdést: kiderült, hogy a növény nem a hibriddel azonos, hanem maga a „tiszta vérű” Volga menti héric.

A tiszántúli mezsgyék másik nagy ritkasága a kónya zsályája. Egészen a 20. század közepéig kipusztultnak hitték, mígnem Kondoros és Orosháza határából is előkerült. Egy anekdota szerint Zólyomi Bálint akadémikus az 1960-as évek elején egy üveg pezsgőt ajánlott fel annak, aki a nyomára akad. A „díjat” Jankó Béla nyerte el, a növény kondorosi állományának felfedezésével.

A Körös-Maros Nemzeti Park szakemberei e két, leginkább veszélyeztetett növény megőrzése érdekében fajvédelmi programot dolgoztak ki. Megoldották mindkét faj mesterséges szaporítását, és mára – jól védhető területeken – már jelentős állománnyal rendelkeznek.

Battonya környéke az 1860-as második katonai felmérés térképlapján és ugyanaz a kivágat egy 2004-es légitűből. Az utak futása 150 év alatt nem változott jelentősen, így az azok menti mezsgyék menedéket nyújtottak számos növényfaj számára. A tájhasználat természetesen jelentősen átalakult, a legelők helyét nagyrészt szántók foglalják el, a kép keleti részén az erdő területe növekedett

Az utolsó sziget

A löszgyepek egy része szikes pusztákból kiemelkedő padkákra maradt fenn – ott, ahol a nagy kiterjedésű szikeseket legelőként hasznosították, a távoli, kis kiterjedésű löszös foltok művelésbe vonása gazdaságtalan lett volna. E foltok azonban gyakran az egykori túllegeltetés nyomait hordozzák. Mezőségi talajuk a mélyebb, szikes rétegek miatt sekélyebb, ezért számos löszpusztai növényfaj hiányzik az állományokból.

Igazi szenzáció volt azonban, amikor egy viszonylag nagy kiterjedésű „löszgyep-sziget” került elő a Csanádi-hátról: a Battonya határában található Tompapusztai-löszgyep (más néven Külső-gulya) az ország legnagyobb, 21 hektáros összefüggő alföldi löszgyepfoltja. Fennmaradásához nagymértékben hozzájárult, hogy a Száraz-ér és két fontos határdűlő teljesen körülzárja. A gyep a 20. század elején még legelő volt, napjainkra a marhalegeltetést kaszálás váltotta fel. A gyep botanikai jelentőségére 1979-ben Csathó András János battonyai tanár figyelt fel. Beszámolását az utolsó pillanatban sikerült megakadályozni, az ősgyep hamarosan védelem alá került, ma a Körös–Maros Nemzeti Park fokozottan védett természeti területe. Legértékesebb növényfajai közé tartozik a pusztai meténg, a szennyes ínfű, a macskahere, a mirigyes kakascímer és a vetővirág. A ritka fajokon túl fon-

tos kiemelni, hogy a gyep szerkezete szinte egyedülálló, az ősi állapotot idézi. A terület állatvilága is figyelemre méltó, jelentős állománya él itt a magyar földikutyának és a magyar tarszának.

A nemzeti park 2009-ben élőhely-helyreállításba kezdett a területen. Egy, az ősgyepel közvetlenül szomszédos, majd 27 hektáros szántóföld került felhagyásra és visszagyepesítésre. A program egyik célja a földikutyák életterének kiterjesztése volt. A keletkezett parlag fajgazdagsága még a szakembereket is meglepte, a bővítésen már az első években több mint 200 növényfaj(!) jelenlétét sikerült kimutatni. Reményeink szerint az ősgyep és a mellette lassan, de egyre javuló állapotú bővítés együttese a Kárpát-medence nevezetes lösztyeppjévé válik.

FENÉKEN CSÍPVE

A rejtett életmódot folytató magyar földikutya csak a Kárpát-medencében fordul elő (balra fent)

A NAGY TÚLÉLŐ

A nyúlánk sárma a mezsgyék növényzetének átalakulását is elviseli (jobbra fent)

KÉT GENERÁCIÓ

Idősebb Csathó András és fia a Tompapusztai-löszgyepen (lent)

FOTÓ: BARTHA SÁNDOR

FOTÓ: JAKAB GUSZTÁV

FOTÓ: JAKAB GUSZTÁV

FOTÓ: JAKAB GUSZTÁV

**VOLGA MENTI
HÉRICSEKET ÜLTETNEK KI
a nemzeti park
szakemberei
egy ősi löszgyepbe**

**ZSÁLYAVETEMÉNY
A mesterséges
szaporításnak
köszönhetően tömegesen
virágzik a kónya zsálya
az egykori kukoricaföld
helyén**

Menteni a menthetlent

A mezsgyék átfogó védelme szinte megoldhatatlan feladat elé állította a természetvédelmi szakembereket. Hatékony védelmüket leginkább adminisztratív okok akadályozzák: hogyan lehet védelem alá helyezni egy néhány méter széles, de több száz méter hosszú gyepsávot, amikor az a földnyilvántartásban nagyobb parcellák vagy utak része? Zólyomi Bálint akadémikus már 1969-ben ekképpen sürgetett: „Tudom, hogy nem könnyű feladat a kisebb emlékek védelmének gyakorlati megvalósítása, de ha megvan a kellő társadalmi bázis, akkor a termelés számára kis kiterjedésük miatt teljesen jelentéktelen foltok gondos és maradandó megóvása biztosítható. Át kell törni az emberi közömbösséget és a hivatali tehetetlenséget!” Szavai most is aktuálisak, sajnos, alig történt előrelépés az elmúlt 40 évben... A kis kiterjedésű ősi löszgyepfoltok fennmaradásának biztosítása ma a hazai természetvédelem egyik legnagyobb adósságát jelenti.

Ezen a vidéken egyedül a csorvási vasúti mezsgye áll magas szintű oltalom alatt. Hasonló, „zseb-kendőnyi” löszgyep védett Orosháza határában, a Nagy-Tatársánc nevű bronzkori földvár rövid szakaszán. Néhány további mezsgye pedig helyi védelmet élvez. Am napjainkban sem ritka, hogy a szántás elhanyagolható mértékű kiterjesztésével véglegesen pusztítanak el még ősi, elsődleges gyepsávokat is. További veszélyeztető tényező a kaszálás felhagyása miatt bekövetkező cserjésedés, vagy a különböző tájidegen fajok (pl. bálványfa, akác, amerikai kóris) terjedése.

A löszgyepmaradványok a régi térképek tanúsága alapján is képesek hosszú távon fennmaradni a mezsgyéken. Megőrzésüket megkönnyíthetné, hogy a botanikai értékek az eleve kis területű földcsávokon belül is gyakran erősen koncentrálnak, így tulajdonképpen néhány négyzetméter megvédésével a táj természeti értékeinek jelentős részét lehetne megóvni.

A legjelentősebb mezsgyék, mint a táj eredeti növényzetét jelentő sztyepp fajainak utolsó mentsvárai, előbb-utóbb országos vagy helyi védelmet kell kapjanak. Jó megoldás lehetne úgynevezett „botanikai mikrorezervátumok” kialakítása, melyre az Európai Unió területén számos példa akad.

Az értékes mezsgyék hosszú távú fennmaradásához azok védetté nyilvánítására egyértelműen szükség van, de vajon elégséges-e mindössze a területi védelem? A csorvási és kondorosi mezsgyék évtizedek óta védettek, ám a szomszédos művelt területek káros hatása így is érzékelhető. A vegyszerhasználat miatt – a védelem ellenére – a gyeperkelet és összetétele is megváltozott, ami a védett növényritkaságok visszaszorulását okozta. Ezért a veszélyeztetett szakaszok mellé – a szántás felől érkező károsítás felfogása és az értékes fajok terjedése érdekében – keskeny (5–10–20 m) sávok művelésből való felhagyására is szükség lenne. A kondorosi és csorvási mezsgyéken már évek óta folynak erre irányuló kísérletek, biztató eredménnyel. Itt már megállt a löszgyepek romlása, a visszagyepesített szántókon pedig – részben emberi segítséggel – megjelentek a védett növényfajok is. ☺

FOTÓ: JAKAB GUSZTÁV